

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ЗАВАДСЬКИЙ Юрій Романович

УДК 82.09

**ТИПОЛОГІЯ Й ПОЕТИКА МЕРЕЖЕВОЇ ЛІТЕРАТУРИ
І СУЧАСНЕ ЗАХІДНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

10.01.06 - теорія літератури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник –

кандидат філологічних наук, доцент **Папуша Ігор Володимирович**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства, доцент

Офіційні опоненти :

доктор філологічних наук, професор **Ткаченко Анатолій Олександрович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра теорії літератури і компаративістики, професор

кандидат філологічних наук, доцент **Семків Ростислав Андрійович**, Національний університет "Києво-Могилянська Академія", кафедра компаративістики, доцент.

Провідна установа –

Інститут літератури імені Тараса Шевченка Національної Академії наук України

Захист відбудеться “__” _____ 2006 р. о ____ на засіданні спеціалізованої вченої ради К.58.053.02 по захисту кандидатських дисертацій у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027 м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2, тел.33-47-25).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університеті імені Володимира Гнатюка (46027 м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий “__” _____ 2006 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Гижий В.Л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасне літературознавство вимагає від ученого з метою проведення досліджень сучасних зразків художньої літератури ґрунтовних знань не лише з теорії та історії літератури, мовознавства, культурології чи світової історії, а й знань із новітніх галузей, зокрема із комп'ютерних наук. Залучення комп'ютерних технологій у мистецьку творчість не лише доповнює інструментарій творця, але й суттєво змінює його можливості. Відповідно мистецький продукт набуває нових якостей, стаючи з одного боку більш динамічним, відкритішим для читача, а з іншого, – самостійнішим, більш віддаленим від автора через свою установку на діалогічний режим.

Дослідження, які були проведені у цій галузі в літературознавстві США, мають уже тривалу історію. Перші праці, мета яких полягала у розкритті можливостей застосування машин для творення, зберігання та користування інформацією з'явилися наприкінці 40-х років ХХ століття. І роботи В.Буша та Т.Нельсона, які є важливими етапами у формуванні комп'ютерних наук, і теоретичні дослідження Н.Вінера та його послідовників у галузі кібернетики, які спричинилися до формування наук про керування в організмах, механізмах та спільнотах, стали однаково важливими чинниками у розвитку літературознавчої думки середини минулого століття. Згодом, у 1960-х роках, з'явилися інтердисциплінарні праці Т.Нельсона, Д.Енгельбарта, які заклали основи методології вивчення явищ зв'язку людини та машини та принципів керування в комп'ютерному середовищі.

Із початку 1980-х років формується теоретико-літературна база для вивчення літератури комп'ютерного середовища. А з виходом у світ кількох художніх творів з тенденцією до руйнування лінійного викладу та залученням читача до конструювання тексту, а також із бурхливим вдосконаленням комп'ютерів та перетворенням їх на доступні машини, митці усвідомлюють можливості застосування комп'ютерних технологій у своїй творчості. Тоді ж розпочинаються і дослідження в галузі цього, кажучи словами У.Еко, “відкритого твору”.

У 1980-х роках з'являються перші гіпертекстові літературні твори, які застосовували можливості комп'ютера. З появою цих творів на компакт-дисках, гіпертекстова література стає складовою літературного процесу США, Канади та Західної Європи.

Вивчення явища мережевої літератури потребує попереднього чіткого вирішення багатьох теоретичних суперечностей принаймні в рамках одного дослідження. Використання терміна “типологія” в нашому дослідженні викликане потребою диференціації певних груп літературних творів, які творяться та сприймаються за посередництвом сучасних комп'ютерних технологій. Ці групи ми умовно виділили на підставі досліджень, які здійснили західні літературознавці, для проведення початкового розподілу масиву літератури комп'ютерного середовища, тобто мережевої літератури.

Типологія, як “зіставлення та класифікація предметів та явищ за певними диференційними ознаками”, дозволить системно вивчити поетикальні особливості творів, які належать до мережевої літератури. Встановлення бінарних опозицій у

процесі типологізації мережевої літератури відкриє можливості для умовного виділення самої мережевої літератури з літературного дискурсу сучасності, а також сприятиме чіткій диференціації літературних творів та їх груп у межах самої мережевої літератури.

Сучасна теорія літератури досить широко вивчила проблему зв'язку сучасних комп'ютерних технологій та літератури. Проте кожна наукова теорія, що прагне систематизувати це явище, по-своєму розглядає ті чи інші її типи. Перші спроби побудови теоретичних моделей, близьких до мережевої літератури, відносяться до періоду активного розвитку структуралізму в 1960-х роках. Постановка проблеми структури та співзвучні їй сучасні мистецькі шукання концептуалізму, конкретизму, мінімалізму, гіперреалізму спричинилися до пошуку нових форм виразності та нових шляхів естетичної комунікації. Проте найважливіші здобутки в теоретичному моделюванні та аналізі мережевої літератури дали учені, яких здебільшого відносять до постструктуралістичного напрямку. Виявлення нових рис мистецького продукту, серед яких інтертекстуальність, нелінійність, “смерть” автора, викликало відповідно реакцію мистецтва.

На перший погляд, література, яка використовує ресурси сучасних комп'ютерних технологій, є мистецькою формою з вузьким колом споживачів. Проте ми наполягаємо на тому, що її сприймання та розуміння доступне переважній більшості потенційних читачів. Найчастіш перешкодою на шляху сприймання такого мистецького продукту є не його ускладнена форма чи зміст, а лише той *засіб*, у середовищі якого він існує і передається споживачеві, а саме комп'ютер та споріднені з ним пристрої. З часом ця перешкода цілком зникне, і споживач зможе належно оцінити ці мистецькі продукти.

Мережева література є рівночасно і новаторською, і традиційною. Безперечно, її зразки вносять багато нового у механізми організації мистецьких об'єктів та способи репрезентації тексту. У той же час мережева література багатьма поетикальними характеристиками зближається з літературними напрямками початку-середини ХХ століття, серед яких експресіонізм, футуризм, дадаїзм, сюрреалізм, летризм, „новий роман”, конкретна поезія, концептуалізм, мінімалізм. Фрагментарність тексту, порушення синтаксичних зв'язків, акцентування на графічній стороні тексту та залучення в літературний текст позамовних одиниць властиві водночас і типам мережевої літератури (гіпертекстовим творам та зоровим інтерактивним поезіям), й авангардним творам початку ХХ століття (прозі Дж.Джойса, поезії Т.С.Еліота, дадаїстичним експериментам Х.Балла, поезо-малярству М.Семенка та зоровій прозі А.Чужого).

Практика авангарду довела, що навіть таке зневажливе ставлення до змісту твору, яке пропонували дадаїсти, може дати цінний мистецький продукт. Тексти Т.Тцари, так само, як і його старших колег і соратників Х.Балла, Р.Хюльзенбека, і навіть молодшого К.Швіттерса, стали енциклопедією вільної творчості для сучасних письменників Е.Яндля (Австрія), С.Дружджа (Польща) чи І.Іова (Україна). Дадаїзм та сучасні йому мистецькі напрямки мають величезне значення для розвитку мережевої літератури, та й сучасного мистецтва загалом. Мережева література, використовуючи комп'ютерні технології, втілює ідею нелінійного тексту в життя.

Тенденції до творення фрагментованого тексту вже були помітні в творчості того ж Дж.Джойса, В.Вулф, Е.Паунда, Т.С.Еліота. Як говорить Дж.Д.Болтер, „Паунд і Еліот почали заміняти наративні елементи в поезії на фрагментовані історії чи міфічні парадигми. Джойс та Вулф розробили нові способи структурування своїх творів, засновані на потоці свідомості або на численних нашаруваннях топіки і міфічної організації. Всі ці автори намагалися встановити нові відношення між досвідом послідовного читання тексту та нашою перцепцією організуючих та керуючих структур тексту”.

Дослідники мережевої літератури та впливів комп'ютерних технологій на літературу неодмінно звертаються до проблеми „виснаження” в контексті епохи друку. Вслід за Дж.Бартом Дж.Д.Болтер, Т.М.Добсон, Дж.П.Лендов вказують на ознаки виснаження засобів трансляції тексту в сучасному мистецькому процесі. Вказуючи на твори Х.Л.Борхеса як на типові для цієї ситуації, дослідники акцентують увагу на письменницьких пошуках альтернативних каналів зв'язку з реципієнтом, аніж друкована книга чи рукопис. Потреба звільнення від „деспотизму” сторінки як простору для письма виражається в творчості Борхеса через образ всевітньої бібліотеки, яка набуває ознак єдиного метатексту, аніж до книгозбірні. У підсумку проблема обмеженості „застиглого тексту”, обмеженої статичної сторінки, секвенційності тексту та пасивності читача виливається в мистецький спротив, що підсилюється наявністю широких можливостей конструювання динамічних, невіддільних реальному просторові, нелінійних та інтерактивних текстів за допомогою комп'ютера.

Матеріалом для аналізу стали твори, які репрезентують основні типи мережевої літератури: тексти М.Джойса „Полудень. оповідання”, Дж.Морісі та Л.Теллі „Моє ім'я Капітан, Капітане”, Б.К.Стефанза „Уявне життя літер”, А. де Кампоса „Серцеголова”, Д-р Муто „Трамваї у з'єднаних просторах”, Ш.Джексон „Дівчина-мозаїка”, Дж.Маллой та К.Маршал „Назустріч нікуди”, Р.Новаковського „Кінець світу за Емериком”, Д.Пігнатарі „Організм”, А.Роберта „Назустріч Ксанаду”, С.Схути „Блок”, О.Коцарева „Квітневі тести”. Ці твори є зразками сучасних літературних форм, які суттєво змінюють традиційні уявлення про будову літературного тексту, межі літературних родів, залучаючи засоби виразності інших видів мистецтва – малярства, кінематографу, мультиплікації, музики.

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що *актуальність* нашої роботи зумовлюється слабкою присутністю досліджень у галузі літератури комп'ютерного середовища в українському літературознавстві.

Наукова новизна дисертаційної роботи визначається уже самим її зосередженням на проблемах мережевої літератури в рамках української літературознавчої традиції та залученням широкого різномовного матеріалу з метою вивчення та узагальнення теоретичних досліджень у цій галузі. На сьогодні ми не зустрічали праць, у яких би було широко представлено типологію і поетику мережевої літератури на матеріалі західного літературознавства.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сучасне західне літературознавство, а саме праці, присвячені проблемам мережевих літературних форм, серед яких варто виділити роботи Е.Дж.Аарсета, Дж.Д.Болтера, Дж.П.Лендова, К.Фіцпатрік, М.Джойса, А.Крокера, Р.Ленема, М.Бернстайна, Р.Трігга, С.Мавлтропа, М.МакЛуена,

Т.Нельсона. Праці розглядаються в широкому науковому і культурологічному контексті.

Предметом дослідження є типологія та поетика мережевої літератури у світлі праць сучасних західних літературознавців.

Метою дисертаційного дослідження є типологізація та аналіз поетикальних особливостей творів мережевої літератури на основі досліджень американських літературознавців. Для досягнення мети ми поставили такі конкретні **завдання**:

1. Концептуалізувати підходи до вивчення мережевої літератури в працях західних літературознавців.
2. Запропонувати власну теоретико-термінологічну базу для дослідження феномена мережевої літератури.
3. Дослідити поетику мережевої літератури – наративного гіпертексту та зорової поезії.
4. Простежити і порівняти феномени читання традиційного лінійного літературного тексту і тексту мережевої літератури.
5. Проаналізувати стан розвитку мережевих літературних форм і спрогнозувати перспективи їх розвитку.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження складаються праці таких філософів-постмодерністів, як Ж.Ф.Ліотар, Ж.Деріда, Ж.Бодріяр, М.Фуко. Визначальним теоретико-літературним орієнтиром стали для нас семіологічні та літературознавчі студії У.Еко, Р.Барта, М.МакЛуена.

Основними **методами** дослідження, з огляду на поставлену мету й завдання, є структурно-функціональний, порівняльно-типологічний та історико-типологічний, що інструментують дослідження проблем типології та поетики мережевої літератури в сучасному літературознавстві США.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання одержаних висновків та узагальнень у теоретико-літературних лекційних курсах, спецкурсах та спецсемінарах, у роботі літературознавчих факультативів, проблемних груп та наукових гуртків у вищих навчальних закладах. Запропонована дисертаційна праця може бути використана як вихідний пункт для багатьох досліджень вузької літературознавчої тематики або як підґрунтя для проведення інтердисциплінарних досліджень на перетині інших галузей науки.

Апробація результатів дисертації здійснена на засіданнях кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Основні засади дисертацій були викладені на Другому кримському міжнародному методологічному симпозіумі "Суб'єкт і об'єкт наукового пізнання: людський фактор у пізнавальній діяльності" (Севастополь, 2004); Третньому міжнародному методологічному симпозіумі "Суб'єкт і об'єкт наукового пізнання" (Тернопіль, 2005), Міжнародному симпозіумі в Рихлочицах під патронатом Академії Свентокшиської в Кельцах (Рихлочице, 2005); науково-методологічному семінарі, організованому кафедрою теорії літератури та порівняльного літературознавства та лабораторією славістично-методологічних студій у Тернопільському національному педагогічному університеті ім.В.Гнатюка (Тернопіль, 2005); звітній конференції викладачів та аспірантів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль,

2005); конференції "Сучасна філологія - історія, теорія, методологія. III Всеукраїнська наукова конференція молодих учених-філологів до 150-річчя від дня народження Івана Франка" у Львівському національному університеті імені Івана Франка (Львів, 2005); Міжвузівському науковому семінарі "Терміносистема слов'янського літературознавства", II-III-IV етапи у Волинському державному університеті імені Лесі Українки (Луцьк, 2005), Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 2005) та Житомирському педагогічному університеті (Житомир, 2006); VIII Міжнародній науковій конференції молодих учених в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка Національної Академії наук України, (Київ, 2005); Міжнародній науковій конференції "Література в контексті кризової доби" у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (Чернівці, 2005).

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 236 позицій. Загальний обсяг роботи 178 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, з'ясовується стан її опрацювання, визначаються принципи її побудови та об'єкт дослідження, його мета і завдання, теоретико-методологічні основи і методи аналізу, мотивується вибір художніх текстів, розкривається новизна та практична значимість роботи.

У *першому розділі* – „**Теоретичне осмислення мережевої літератури в сучасному західному літературознавстві**” – розглядаються найвизначніші праці сучасних західних літературознавців, які присвячені проблемам вивчення мережевої літератури, її типології та поетикальних особливостей.

Найважливіший первинний вклад у теоретико-літературне осмислення проблеми зв'язку сучасних комп'ютерних технологій та літератури було зроблено такими науковцями, як Ролан Барт (Roland Barthes), Мішель Фуко (Michel Foucault), Умберто Еко (Umberto Eco), Жак Деріда (Jacques Derrida), Юлія Кристева (Julia Kristeva), Маршал МакЛуен (Marshall McLuhan) та іншими, а також науковцями суміжних дисциплін – Теодор Нельсон (Theodor H. Nelson), Ванневар Буш (Vannevar Bush) та інші. Дослідження цих науковців часто не є цілком присвяченими мережевій літературі, а є скоріше спробами побудувати модель нового типу літератури, яка на сьогодні найбільш адекватно реалізовується в рамках комп'ютера. Саме цими науковцями було закладено основи термінології, яка застосовується в літературознавстві досі.

Попри те, що є досить проблематичним відокремлення “літератури в мережі” та “літератури мережі”, ми маємо на меті вивести головні принципи такого розподілу та провести детальнішу типологізацію саме мережевої літератури.

Мусимо підкреслити те, що мережева література представляє собою специфічну систему, з якої можемо абстрагувати основу та надбудови. В основі комп'ютерної мережі лежить технологія, яка дозволила утворити таке явище як мережа Інтернет, а саме гіпертекст. Ми розуміємо тут гіпертекст як віртуально можливий засіб організації даних та спосіб переходу від одного документа чи його уривка до іншого,

що реалізовується за допомогою певних мов програмування. Гіпертекст виступає в ролі організуючої технології, засобом якої в мережі можливо зробити доступними кожному користувачеві певні інформаційні одиниці.

Пошук найбільш адекватного терміну для позначення масиву літературних творів, які творяться та сприймаються за участі сучасних комп'ютерних технологій є важливим моментом в теоретико-літературному осягненні мережевої літератури.

В дослідженнях учених різних країн побутують терміни на позначення літератури комп'ютерного середовища, вироблені з урахуванням особливостей мови та історичних умов формування теорії цього типу літературних творів. Наприклад, в польському літературознавстві існує термін „літернет”; в російському – „сетература”. Ці терміни мають не настільки адекватну наукову форму, як важливу для наукових кіл певних країн історію свого формування та функціонування, чим в більшості зумовлюється їхнє використання. В українському літературознавстві поки що не сформованого такого терміну за відсутності відповідних літературних творів та їх широкого обговорення.

Для того, аби віднайти найбільш відповідний термін на позначення літератури комп'ютерного середовища, ми сягнули до комп'ютерних наук. Зрозуміло, що прив'язаність літературного тексту до комп'ютерного середовища, а також його інтерактивність, мультимедійність та інсценованість, повинні бути охоплені новим терміном. На нашу думку, одним з найадекватніших термінів з цього ряду є термін „гіпермедіа”, що позначає собою всі перераховані ознаки цього типу літератури.

Натомість в своєму дослідженні ми обрали інший, менш претензійний авторський термін, який має український корінь та прямо вказує на мистецький характер явища та його зв'язок з комп'ютерними технологіями – „мережева література”. З одного боку цей термін апелює до важливої опозиції, яке було обґрунтовано польськими науковцями в збірниках праць „Літернет: література і інтернет” та „Liternet.pl”. Суть цієї опозиції полягає в протиставленні двох великих масивів літературних текстів на підставі їхнього відношення до комп'ютерного середовища. Один масив публікується в комп'ютерному середовищі після публікації у формі друкованого тексту, причому він не прив'язаний до можливостей комп'ютерних технологій і може бути без зусиль перетворений знову на друкований текст. Такого ґатунку тексти є, для прикладу, наповненням електронних мережевих бібліотек, і мета „цифрування” таких текстів – полегшення доступу та користування ними. Ці тексти, за висловом П.Марецького, можна назвати „літературою в мережі”. Існує й інший масив літературних текстів, що значно ближче зв'язаний з можливостями комп'ютера та комп'ютерної мережі, ба навіть більше – тексти цього масиву не можуть існувати поза комп'ютером і комп'ютерною мережею. В такому разі варто говорити про т.зв. „літературу мережі”. Саме із такого погляду ми вважаємо термін „мережева література” прийнятним для використання в межах наукового дослідження. Варто також зазначити, що цей термін двояко визначає „літературу мережі”, вказуючи на два її рівні:

а) мережевий характер окремих текстів, не зважаючи на природу носія, на якому вони розміщені (жорсткий диск комп'ютера чи спорідненого з ним пристрою, компакт-диск, інтранет, всесвітня комп'ютерна мережа), адже нелінійний текст зрештою є мережею непослідовних одиниць;

б) публікація текстів в комп'ютерній мережі як один з найпростіших способів донесення їх до читача, адже перші „гіпертекстові романи” були опубліковані в комп'ютерній мережі, і лише з метою збереження авторських прав письменники та їхні комерційні міркування перенесли ці тексти на окремі носії – компакт-диски, дискети тощо.

Отже, вивчивши проблему терміна на позначення літератури комп'ютерного середовища, ми зупинилися на власному авторському терміні „мережева література”, визначивши його особливі риси та можливі кореляції.

Українське літературознавство силами визначних його творців створило умови для вивчення новітніх явищ літератури, серед яких і мережева література. Вивчаючи принципи асоціацій ідей, І.Я.Франко задовго до перших комп'ютерів та комп'ютерних мереж, говорить в своїй роботі „Із секретів поетичної творчості” про те, що нема сумніву, що спосіб, як пов'язуються одні з одними ідеї, репродуковані в певному поетичному творі, надає тому творові його колориту. От тим-то досвід над асоціацією ідей у поета може дати нам вагомий матеріал до його характеристики. Говорячи, зрозуміло, не про гіпертекст, але про побудову лінійного тексту, Франко висловлює надзвичайно важливу думку про ґрунтовну роль закону асоціацій ідеї між окремими, нехай і послідовними, елементами літературного твору.

Сьогодні є лише поодинокі українські дослідження природи гіпертексту та близьких до нього явищ в літературі. Термінологічний апарат, який можна було застосовувати у вивченні мережевої літератури, ще до кінця не розроблений. В центрі праць постає проблема фрагментарності, специфіки існування пастишу та декотрі риси гіпертексту. У статті „Етюди з сучасної жанрології” В.Костюк виділяє такі головні риси гіпертексту, як принципова можливість існування лише у комп'ютерному вигляді; множинність віртуальних структур тощо.

В українському літературознавстві поки що немає ґрунтовного дослідження з обраної нами теми, яке би могло послужити вихідним пунктом для нашої роботи. Нам відомі декілька праць, що розпочинають довгий шлях теоретичного осмислення мережевої літератури та близьких їй культурних явищ. Нам відомі тексти дисертаційних досліджень Костюка В.І. „Поетика фрагменту і художня цілісність твору”, Алатирєвої Н.Б. „Номінативна ланка в середовищі українського обрядового гіпертексту” та Коломієць Н.В. „Лінгвістичні особливості організації гіпертексту інтернет-новин (на матеріалі англійської мови)”. У своєму короткому есе під назвою „Вихід другий: пря з комп'ютерним змієм” літературознавець Ростислав Семків намагається вказати на підвалини теоретичного осмислення ролі комп'ютера в сучасній культурі та науці. Посилаючись на праці Ж.Ф.Ліотара та декотрих російських науковців, Р.Семків з острахом говорить про втрату людиною природності. Стаття Людмили Сокол „Гіпертекст і постмодерністський роман” репрезентує результати досліджень науковця в галузі впровадження несеквенційного письма в сучасній романістиці. В статті зустрічаємо посилання на праці А.Роб-Ґріє, М.Кафаленос, Б.МакҐейла, М.Бахтіна, А.Мережинської, М.Субботіна, М.Візеля, С.Корнева, Я.Міхайлович. В статті аналізуються такі твори, як „Хозарський словник” М.Павича, „Замок перехрещених доль” І.Кальвіно, „Шляхи до раю” П.Корнеля, „Композиція №1. Роман” М.Сапорти, „Бліде полум'я” В.Набокова. Натомість не згадуються гіпертекстові віртуальні тексти М.Джойса, Ш.Джексона та інших.

Л.Сокол в своїй праці подає визначення таких важливих і для нашого дослідження понять, як інтертекстуальність, гіпертекстуальність, дисперсність, нелінійність, мультимедійність.

Таким чином, в українському літературознавстві тема мережевої літератури ще цілком не розроблена, хоча зроблені перші кроки на шляху освоєння цієї ланки сучасного мистецтва. Натомість багатий теоретичний матеріал надають праці сучасних західних літературознавців, на підставі яких ми можемо вималювати чіткі типологічні та поетикальні схеми мережевої літератури.

Другий розділ дисертації - "Типологічна модель мережевої літератури в працях західних літературознавців" - присвячений аналізу основних одиниць мережевого літературного тексту - текстона та гіперпосилання, вивченню історичних, технологічних та поетикальних особливостей нелінійного літературного тексту, а також велика увага приділяється дослідженню типологічної моделі мережевої літератури, запропонованої Е.Дж.Аарсетом.

У процесі читання гіпертекстового літературного тексту читач зустрічається з двома основними одиницями мережевого тексту, які диференціюють його як відмінну форму в контексті масиву мовленнєвої діяльності людини - окремими уривками, які за своєю структурою є лінійними і складають собою окремі відносно завершені нарративні одиниці, які достатні для передачі читачеві певної естетичної інформації і які ми будемо називати вслід на Е.Дж.Аарсетом „текстонами”; і посиланнями, особливість яких як одиниць тексту полягає не тільки в їхньому функціонуванні як зв'язків з іншими документами, але і в зміні сутності їх як мовних одиниць, що складають мовне полотно літературного тексту.

Посилання є способом поєднання двох уривків одного і того ж тексту або є переходом на інший відносно окремий текст. Посилання дозволяє створити маршрут читання тексту, розбитого в комп'ютерному середовищі на окремі документи (файли). Посилання є головним механізмом, який суттєво відрізняє друкований текст від того, що сконструйований за допомогою технології гіпертексту, і дозволяє створити умови для непослідовного прочитання певного тексту, розбитого автором на певну кількість уривків, які ми називаємо документами.

Природа посилання відмінна від відсилки до джерела чи коментарю в друкованому тексті. Посилання в гіпертексті має необов'язковий характер, тоді як без знання одиниць, до яких відсилає друкований текст, його розуміння буде неможливим або ж неповним. У цьому зв'язку говорять про заміну нарративного потоку, властивого т.зв. друкованій літературі, який є лінійним і нелінійність якого приховується лише в плані змісту, дискурсом "ергодичним" (за Е.Дж.Аарсетом), суть якого полягає в матеріалізованій нелінійності розповідного тексту засобом докладання зусиль з боку читача, а відповідно і побудові в свідомості читача відносно цілісного твору на підставі прочитаної певної обмеженої порції тексту, котра не дорівнює загальному об'єму певного літературного тексту, проте дозволяє створити настільки завершене естетичне враження в читача, аби можна було говорити, що процес естетичної комунікації між літературним текстом і свідомістю читача відбувся.

Під час читання вибудовується певний маршрут прочитання тексту - послідовність читання відносних семантично цілісних уривків тексту. Побудова

маршруту прочитання тексту зумовлюється головно вибором певних посилань в кожному з текстів, що відкриваються читачеві на площині екрану. Текст постає як збір відносних семантично цілісних уривків. Гіпертекст дозволяє створити текст, який може бути деконструйованим під час читання його читачем з опорою саме на відносні семантично цілісні уривки.

У літературознавстві США було запропоновано декілька термінів, які, на думку вчених, мали би послужити для позначення окремої відносної семантично цілісної одиниці тексту мережевої літератури. На нашу думку, саме термін "текстон" може бути застосований із значенням відносної семантично цілісної одиниці тексту. Його відмінними рисами від лексії в друкованій літературі є: сталість та об'єктивність у межах одиничного прочитання, лінійність, відносна завершеність та семантична цілісність. Текстоном є складова тексту, яка характерна інформативністю та тісним зв'язком з іншими такими ж складовими тексту.

Літературний текст, який твориться та сприймається за посередництвом комп'ютера, є матеріалізацією літературного першотвору автора, який був задуманий ним з врахуванням можливостей, які пропонує віртуальне середовище. З погляду теорії літератури ми можемо зробити припущення, що за ідеальних умов весь комплекс літературного творіння (літературний першотвір та літературний текст, разом з передбачуваною автором моделлю читацького твору) реалізується автором як специфічна літературна форма, яка первинно є сукупністю окремих текстів, об'єднаних в мережу, прочитання яких має за мету утворення умовного над-тексту, причому цей над-текст є варіативним та різниться від прочитання до прочитання. На позначення особливого типу інформаційної одиниці, в якій текст, зображення, звук та дії об'єднані разом у комплексну, непослідовну мережу асоціацій, яка дає можливість, користувачеві продивлятися пов'язані теми як завгодно, не рахуючись з порядком їх подачі, вживається термін гіпертекст. Термін було запропоновано Т.Нельсоном 1965 року в праці "Літературні машини".

Основою для утворення нелінійного тексту є *посилання*, яке з'єднує два окремі документи. З погляду теорії літератури, посилання є узгодженням зовнішніх зв'язків між окремими текстами, що робить можливим перехід від одного тексту до іншого засобом активізації цього посилання. За наявності декількох посилань з одного і того ж тексту до відповідно декількох текстів створюється можливість альтернативного вибору читачем шляху прочитання.

Серед творів, тексти яких володіють рисами нелінійності, варто назвати збірку "Каліграми" І.Аполлінера, драматичний твір "Ніч 16 січня" Айна Ранда, "Композицію №1. Роман" Марка Сапорти, книгу "Сто трильйонів віршів" Раймона Квене, "Пейзаж, намальований чаєм" Мілорада Павича. Між сучасними літературними творами, які найкраще втілюють ідеї нелінійності назовемо гіпертекстовий роман "Полудень. оповідання" Майкла Джойса. До цього списку можемо також додати такі твори як "Життя і роздуми Трістрама Шанді, джентельмена" Л.Стерна, "Життєва філософія kota Мура" Е.Т.А.Гофмана. В українській літературі відомі зразки т.зв. "зорової прози" Андрія Чужого "Ведмідь полює за сонцем", із сучасної української літератури - тексти І.Лова, М.Мірошниченка, І.Лучука та інших.

Поряд з іншими західними ученими, які сьогодні працюють над проблемами мережевої літератури, дослідження Еспена Аарсета виділяються своєю послідовністю та обґрунтованістю. Його критичні розгляди сучасних праць про мережеву літературу виявляють їхні слабкі сторони, які в основному полягають в надмірному захопленні новими можливостями літератури та недостатньому аналізі нових літературних форм, котрі здобули можливість реалізації з допомогою сучасних інформаційних технологій.

У монографії "Кібертекст: перспективи ергодичної літератури" Еспен Аарсет вводить два ключові терміни, - "кібертекст" і "ергодична література". Термін "кібертекст" незмінно асоціюється у нас з науковою дисципліною кібернетикою, яка в розумінні її творців повинна бути інтердисциплінарною конкретною дисципліною, яка займається дослідженням процесів керування - водночас в живих організмах і технічних пристроях, а також і в суспільстві. Елементами процесу керування, за працю польського ученого Йозефа Коссецького "Метакібернетика", є: 1) прийняття рішення - тобто вибір варіанту, який повинен бути зреалізований в результаті даного процесу; 2) реалізація обраного варіанту.

Принципи кібертексту лежать в основі типу літератури, який, на думку Е.Дж.Аарсета, є не стільки новим, скільки невивченим. Застосування волі читача як незмінної складової літературного твору, ангажування його не лише до пасивного сприймання текстового потоку, а до творення чи перетворення цього тексту, є ознаками, які диференціюють певні літературні тексти в контексті світового письменства. Це дає підстави дослідникові припустити існування ознак для відокремлення засобами наукової абстракції цілого масиву літературних творів, тексти яких вимагають від читача докладання певних зусиль в процесі читання. Тому дослідник вводить новий термін „ергодична література" на позначення цього масиву літературних творів.

Терміном "ергодична література" (англ. "ergodic literature") дослідник позначає масив певного виду текстів, які можуть реалізовуватися як в комп'ютерному середовищі, так і поза ним. В процесі читання кібертексту користувач здійснює семіотичний відбір, створюючи певну послідовність, і цей вибірковий рух є роботою з фізичної побудови тексту, що його не враховують різні теорії читання.

Третій розділ дисертації - "**Поетика мережевої літератури в працях сучасних західних літературознавців**" - присвячено вивченню поетикальних особливостей типів мережевої літератури, а саме нарративного гіпертексту та мережевої зорової поезії. В розділі також велика увага приділяється ролі автора й читача та глибоко аналізується процес читання тексту мережевої літератури. Важливим підрозділом третього розділу є огляд розвитку української мережевої літератури та стану вивчення цього підвиду літератури українським літературознавством.

Наративні структури, які ймовірно вичленити з наявних творів мережевої літератури, мають відмінні риси, до яких причиняються такі їхні властивості, як наявність рівнобіжних текстових потоків (нелінійність тексту), можливість роботи в діалоговому режимі (інтерактивність тексту), залежність від носія (інсценованість тексту) (а відповідно й можливість формування щоразу іншого або відмінного твору в результаті кожного окремого прочитання, відсутність можливості повторного

прочитання тексту і повторення естетичного досвіду) і поєднання в тексті мовних і позамовних елементів (мультимедійність).

На основі своїх попередніх досліджень, в праці „Кібертекст: Перспективи ергодичної літератури" Е.Дж.Аарсет робить висновки про особливості нарації в мережевій літературі. Дослідник говорить, що основною відмінністю між літературними текстами мережевої літератури й іншими модерністичними текстами є те, що перші спираються на гіпертекстовий механізм скоріше для того, щоб віддалити від себе читача, аніж задля лінгвістичного ефекту. Гіпертекст швидко стає для читача лабіринтом, і читач стає його "заручником", в'язнем повторів, колових шляхів і власних виборів шляхів прочитання. Те, що можна визначити як фрагменти тексту, або навіть як акт їх визначення, дозволяє нам побачити цілісність навіть тоді, коли фрагменти і не складають собою цілісності. Це є головним тропом літературного механізму літературних текстів мережевої літератури, наприклад таких, як "Полуден. оповідання" Майкла Джойса або "Дівчина-мозаїка" Шеллі Джексон.

В контексті мережевої літератури яскраво виділяється в окремий тип зорова поезія, яку в англійських джерелах зазвичай називають „конкретизм" (англ. *concretism*). В своєму маніфесті „Орієнтований план конкретної поезії" члени групи Нойгандрес говорять, що слово в конкретизмі бачиться само по собі - привабливе поле можливостей - подібне до динамічного об'єкту, життєвої ґратки, завершеного організму, з психо-фізико-хімічними властивостями. За метафоричністю маніфесту приховується дійсна практика митців-конкретистів - акцентування на певних властивостях мовної одиниці чи графеми, чи це літера, чи звук, чи слово, чи висловлювання, чи період. Мовний знак набуває функцій персонажа. Під „певними властивостями" ми маємо на увазі властивості, про які говорили конкретисти ще на початку 1950-х років - це „вербо-воко-візуальні" властивості. Ймовірний розподіл плану вираження конкретистського тексту на три рівні згідно програмних документів представляється нам таким: семантичний (що експлуатувався такими напрямками як концептуальне мистецтво, соціальне мистецтво, перформенс), фонетичний (використовувався і досі використовується в т.зв. „*sound poetry*" - „звуковій поезії", що не може бути записана за допомогою традиційної мовної графіки) і графічний (це власне зорова і конкретна поезія, належні до яких тексти не можуть бути артикульовані та не мають змісту в традиційному розумінні). Проголошуючи трирівневу структуру тексту, конкретисти в своїй творчості акцентували на одному з трьох рівнів, впадали в крайнощі, творячи текст, який може бути або лише прозвучати як звукозапис чи декламація, але не може бути в звичний спосіб переданий на письмі, або ж може бути сприйнятий як послідовність чи масив знаків (мовних і немовних), але не може бути відтворений усно без найменшої втрати. У своїй спробі визначення конкретизму дослідник сучасного мистецтва зі США Роберт Клувер зазначає, що конкретна поезія, або ж зорова поезія чи вербо-воко-візуальна поезія втілила в життя прагнення до інтермедіальності, що присутня в усіх мистецтвах, відповідна їм і водночас така, що формує сучасну чуттєвість, яка з'явилася внаслідок взаємодії різних знакових систем у мистецтві й житті, і для якої намагання визначити різницю між мистецтвом і не-мистецтвом щоразу більше втрачає свій сенс. Термін „інтермедіальність", зважаючи на особливий характер

конкретизму, набуває особливо важливого звучання. Саме використання конкретизмом багатьох засобів передачі інформації реципієнтові визначає т.зв. „інтермедіальність" цієї мистецької техніки.

Ми повинні підкреслити, що процес ідентифікації читача з конкретистським текстом відбувається надзвичайно подібно до ідентифікації з текстом бароковим. Дослідниця українського Бароко Б.Криса говорить, що поетична норма І.Величковського - своєрідний код, розшифрування якого дає можливість певного прочитання. Читачеві потрібне особливе знання, щоб прочитати текст, і він дістає це знання від автора. Невичерпність поетичного смислу підкреслено ймовірністю ще інших способів цього написання-прочитання. Твори Івана Величковського, відомого українського барокового поета і теоретика, подібні до сучасного мережевого конкретизму передовсім поєднанням графіки та мовних знаків у єдину естетичну цілісність та створенням поетичних структур, які не лише дозволяють різні прочитання одного і того ж тексту, але й запрошують читача до такої діяльності. Прикладами можуть бути такі тексти, як „Чворогранистий" вірш або вірші „Єдиногласний" чи „Єдинопадежний", семантика яких є в залежності від комбінацій їх сегментів.

Мережева література в усій її різноманітності представляє собою єдність постструктуралістських концепцій тексту в електронному їх втіленні, що торкається проблем авторства та автономності тексту. Функції автора в рамках мережевої літератури ми умовно поділяємо на декілька рівнів. На першому рівні, як і в "традиційній" літературі, автор поводить як творець, який керує процесом творення тексту, творить його і отримує продукт своєї діяльності - власне літературний текст. У випадку завершення процесу творення тексту на цьому етапі, автор отримує результат своєї діяльності, яким буде лінійний літературний текст, не зважаючи на те, якою б ускладненою не була його структура і в який би мірі він не імітував нелінійність.

На наступному етапі виявляються суттєві відмінності між мережевою і "традиційною" літературою, адже авторові доводиться йти далі, аніж формувати пропозицію готового лінійного тексту, а саме - творити нелінійну структуру тексту. Ми припускаємо декілька можливостей творення цієї нелінійної текстової структури, але в межах теоретико-літературного дослідження беремо до уваги узагальнений ідеальний образ цього процесу, за умов якого текст твориться нелінійним, починаючи від самого авторського задуму. У будь-якому випадку, нелінійну структуру тексту авторові доводиться оформляти задля досягнення потрібного ефекту від евентуального читання тексту. Для цього автор вдається до застосування сучасних комп'ютерних технологій, які дозволяють йому з легкістю втілити свій задум. Ймовірно також припустити, що текст і його оформлення може бути розтягнене на наступний рівень і відбуватися паралельно із читацьким сприйманням. Завершення оформлення мережі відношень між текстами означає межу другого авторського функціонального рівня.

У випадку з текстами мережевої літератури, які не запрограмовані автором на допрацювання з боку читача чи самого автора, на другому рівні процес творення доходить свого завершення. У цій ситуації здатен постати текст, який може мати різні характеристики - це або лінійний текст, оформлений як гіпертекстова одиниця з

простими відношеннями між текстами, які здатні лише увиразнити його лінійність (наприклад, посилання наприкінці кожного тексту до початку іншого без можливості альтернативного вибору), і на цьому процес творення такого виду тексту завершується, або ж це може бути нелінійний текст, якщо в волі автора було встановити альтернативні посилання до інших текстів. На наступному етапі ми маємо справу з продовженням процесу творення нелінійного тексту. Якщо текст згідно задуму автора повинен бути "відкритим" і таким, що потребує втручання в текст зовні задля активізації даних автором або встановлення додаткових відношень всередині себе або з виходом поза власні межі, він повинен бути твореним і на наступному рівні, на якому вже має свій вплив особа читача. У випадку з текстом, який надає читачеві можливості його допрацювання, ймовірно читач займає місце співавтора. Ми вживали в другому розділі терміни "первинний автор" і "вторинний автор" задля позначення автора і читача, і тут варто підкреслити, що така ситуація стає можливою лише на цьому третьому рівні. У цій ситуації читання та творення тексту перемежуються, внаслідок чого автор стає "первинним автором", яким він і був від самого початку, оскільки саме від нього йде ініціатива творення тексту, а читач стає "вторинним автором", який має вплив на текст, на відношення в тексті, проте лише користується текстом "первинного автора" як готовим продуктом, не впливаючи на його форму, а лише діючи в межах тих можливостей, які надає йому "первинний автор". Цей етап формування літературного тексту завершується утворенням специфічної літературної конструкції, яка, з одного боку, є продуктом творчості автора ("первинного автора") та продуктом читачької активності (твором "вторинного автора").

На наступному етапі, який не є властивий для всіх текстів мережевої літератури, кожен наступний читач зустрічається із літературним текстом, який вже був підданий обробці попередніх читачів, що відповідно здатне змінити його структуру, а також кількість і якість текстів. Взаємини читача і такого типу тексту подібні до взаємин користувача комп'ютерної мережі й т.зв. блогу, форуму або гостьової книги, які дописуються іншими користувачами і в такий спосіб формуються як специфічна форма писемної бесіди, розтягнутої в часі. Постать автора в такій самій мірі віддалена від читача, натомість актуалізується активність кожного з попередніх читачів.

Як ми бачимо, суттєвої зміни функцій автора не відбувається, проте відбувається помітне доповнення функцій та його перепозиціонування. На першому етапі авторської роботи результатом є лінійний літературний текст, який мало чим відрізняється структурою від структури лінійного тексту. Натомість в результаті роботи автора згідно тієї моделі, яка виділена як згаданий другий етап, твориться текст, який може бути нелінійним в своїй структурі, хоча може припускати лише експлуатацію гіпертекстової структури задля спрощення доступу до всіх його складових елементів. Найвищий етап - це сприймання читачем тексту, який містить знаки не лише авторської роботи, але й читачького втручання. Саме на цьому етапі ми можемо підтвердити істинність висловлювання Дж.П.Лендова про присутність інший читачів-співавторів, за умови, якщо певний текст допускає можливість допрацювання його вмісту, дописування розділів чи додавання власних коментарів

до певних його частин. Власне тут варто згадати про авторство та його множинність у контексті мережевої літератури.

Присутність чи відсутність шляху прочитання змінює розуміння сегменту літературного тексту. У тому випадку, якщо шляхи прочитання оповідання „Полудень” звизити до одного потоку, цей твір перетвориться на звичайне оповідання в традиційному розумінні: воно може імітувати лінійний текст доти, доки не буде сприйняте в звичному для нього віртуальному середовищі. Усвідомлення читачем межі між лінійним та нелінійним текстом з багатьма альтернативними шляхами прочитання дозволяє говорити про те, що це гіпертекстове оповідання звертається до проблеми читання як до одного з пластів свого підтексту. Ймовірне прагнення читача віднайти в тексті вирішення провідної проблеми твору зближує це оповідання з лінійними зразками літератури. Проте зусилля, яке мусить докладати читач на цьому шляху аж ніяк не нагадує перегортання сторінок та цілковиту контрольованість читання в друкованій літературі.

Стосовно гіпертекстових літературних творів в українській літературі варто зазначити, що їх є в наявності обмаль. В польській літературі на сьогодні, наприклад, такого ґатунку творів нараховується не більше десятка, і це за ситуації повної інформаційної відкритості польського культурного простору світовому процесові. В російській літературі подібна ситуація. В Україні гіпертекстові твори поки що не обговорюються і не пропонуються читачеві поряд з т.зв. секвенційними, проте починають творитися. Наприклад, молодий харківський поет Олег Коцарев є автором за власним жанровим визначенням „гіпертекстової поеми” „Квітневі тести”, що деякий час була розміщена в мережі Інтернет для широкого доступу читачів. Олег Коцарев, відомий своїм незвичним поетичним стилем, створив нелінійний текст досить простої структури, що наслідуює структуру психологічного тексту.

В українській літературі зорова поезія і конкретизм скоріше як мистецькі техніки, а не літературі напрями, представлені відносно небагатьма текстами, здебільшого присутніми в літературі української діаспори. Зорова поезія в Україні, не зважаючи на давні традиції, не є надзвичайно розвинена. Найсильніші конкретистські тенденції помітні в творчості Ярса Балана, Миколи Мірошніченка, Івана Іова, Івана Лучука. Твори цих письменників характерні широким застосуванням на сьогодні вже класичних технік віршотворення, які відомі ще з епохи Борокко, а також залученням сучасних методів творення зорового поетичного тексту. Так конкретистські вірші зустрічаємо в творчості українських письменників Канади, натомість в „материковій” українській літературі конкретистських текстів майже немає. Переважає в українській літературі класичний фігурний вірш, але зустрічаються і такі унікальні поетичні форми, як „Періодична система слів” І.Іова або „Україна” М.Сороки.

Здебільшого українські письменники поки що не використовують сучасних комп'ютерних технологій в своїй творчості. Лише дехто з українських літераторів починає використовувати можливості комп'ютера у творенні зорових текстів. Серед таких піонерів назвемо того ж О.Коцарева, М.Сороку. Проте здебільшого ці письменники не творять тексти, які би були призначені для сприймання виключно у віртуальному середовищі і не могли бути передати на папері.

Таким чином, мережева в українській літературі лише розпочинає свою ходу і ще не набула достатнього розвитку, аби можна було з певністю сказати, що вона зародилася і розвивається. Зародження мережевих літературних форм, як ми вже наголошували, залежить від багатьох факторів, головні з яких - тотальна комп'ютеризація, розвиток комп'ютерних мереж та мережевого життя. Натомість розроблення теоретичної бази для вивчення мережевих літературних творів присутнє вже сьогодні та змушує задуматися над важливістю та неминучістю появи мережевої літератури в контексті українського мистецького процесу.

ВИСНОВКИ

Здійснене нами дослідження розкриває найважливіші проблеми вивчення літератури, що використовує можливості комп'ютера і поза комп'ютерним середовищем не може бути адекватно передана читачеві. Аналізовані нами праці доводять важливість вивчення новітніх літературних форм, що існують у віртуальному середовищі комп'ютера, та показують перспективи їх появи та розвитку на українському ґрунті.

Наявність великої кількості праць, присвячених тематиці мережевих мистецьких форм, дозволяє говорити про поступ західної теоретиколітературної думки та вдосконалення і розширення літературознавчого інструментарію на шляху створення розмаїтих методик вивчення складних літературних форм. У цілому світі з'являються подібні дослідження, що в різний спосіб висвітлюють одні і ті ж проблеми: існування мистецького об'єкту (належного до літератури, музики, малярства тощо) у віртуальному середовищі та його специфіка.

Визначивши ключові та найбільш впливові праці цієї галузі літературознавства в дискурсі сучасної науки, ми вказали на основні їх риси та провели зіставний аналіз позицій провідних дослідників мережевої літератури. Підкріплюючи свої висновки матеріалом праць Е.Дж.Аарсета, Дж.Д.Болтера, Дж.П.Лендова, А.Крокера, М.МакЛуена та інших, ми провели базову класифікацію типів мережевої літератури та торкнулися проблеми їх поетики та специфіки рецепції.

Особливості наративного гіпертексту наштовхують нас на думку про довгоочікувану появу середовища, в якому більшість на перший погляд утопічних постструктуралістських ідей знаходять своє природне втілення. Передовсім це проблеми нелінійності тексту, його т.зв. дисперсності та незавершеності, а також тенденція до розширення повноважень читача та зміщення позиції автора в ситуації естетичного обміну з читачем. Також суттєва зміна в комунікаційній моделі літератури відбувається у випадку з мережевою зоровою поезією, розгляд якої займає в нашому дослідженні важливе місце.

Визначаючи художню літературу, автори "Літературознавчого словника-довідника" говорять, що вона є видом мистецтва, що певним чином співвідноситься з об'єктивною дійсністю, але не видає своїх творінь за дійсність. Причому однією з визначальних рис художньої літератури є використання нею мови як головного засобу вираження. Література в широкому розумінні є "результат творчого процесу автора, зафіксований у відповідному тексті за допомогою літер" або ж в найширшому розумінні "сума текстів найрізноманітнішого змісту і форми".

Зважаючи на сучасне перемезування видів мистецтва, література в певних зразках втрачає свої властиві ознаки, набуває рис малярства (наприклад, зорова поезія, конкретизм, до яких доклалися і українські автори, серед яких І.Іов, М.Мірошніченко, В.Трубай, С.Сорока, і зарубіжні – Д.Пігнатарі, А. де Кампос, А.Сароян, І.Ісу та інші), музики (наприклад, симультанні вірші дадаїстів (Т.Тцара, Х.Балл, Р.Хюльзенбек та пізніші К.Швіттерс, Е.Яндль) або т.зв. “звукова поезія” (“sound poetry”) в сучасній американській та європейській літературах), театру (прикладом можуть послужити ті ж самі дадаїстичні акції, а також концептуалістські геппенінги та перфоманси), кінематографу (наприклад, поетичні фільми учасників руху Флюксус та сучасна мультимедійна поезія Б.К.Стефанза чи Л.П.Гляс'єра), скульптури та архітектури (наприклад, просторова, виготовлена з бетону і заліза, поезія Фінлея та Геріца, яку зараховують до конкретизму). Важливо підкреслити, що в більшості випадків порушення традиційної художньої форми незмінною залишається первинна ознака літератури – використання мови. Яким би не був зміст та смисл твору, а також і форма, мова визначає належність певного творіння до літератури. Інша справа з міметичним характером твору. Видається зрозумілою невідповідність між дійсністю та художнім світом твору. Трансформували таке визначення, ми можемо сказати, що твір художньої літератури, як і твори інших видів мистецтва, в усій його формально-семантичній повноті служить єдиній центральній для нього меті – створенню естетичного враження. Проте твір художньої літератури має відмінні шляхи впливу на свідомість людини. Тоді як малярство впливає зображальними формами та барвами, а музика – якістю та композицією звуків, література використовує мову з врахуванням всіх її особливостей.

Мережева література як культурне явище є багатошаровим і таким, що поєднує в собі ознаки різних видів мистецтва, застосовує різні технології та засоби. Проте ми визначаємо її як літературу згідно згаданих двох чинників – її продукти виконують естетичні завдання і використовують мову як центральний носій естетичної інформації. До літератури такого типу належить мережева зорова поезія, яка не може бути адекватно відтворена на папері, оскільки використовує можливості комп'ютерних технологій, передовсім анімацію та гіперпосилання. Мережева зорова поезія належить до однієї з гілок сучасної мережевої літератури, що доводить, по-перше, її залежність від т.зв. електронного носія, який не може бути замінений яким-небудь іншим, наприклад, книгою; по-друге, вона виявляє риси інтерактивності, використовує гіперпосилання та можливості мов програмування (для прикладу, в середовищі веб-сторінки JavaScript, PHP, ASP або в середовищі Macromedia Flash – ActionScript); по-третє, тексти, які зараховуємо до мережевої зорової поезії, мають характерний спосіб представлення читачеві на комп'ютерному екрані; по-четверте, містять мультимедійні елементи та володіють специфічним оформленням самого тексту, що входить до складу авторського задуму і сприймається читачем як цілісність поряд із самим текстом.

Як бачимо на прикладі мережевої зорової поезії, поєднання вербальних та невербальних одиниць стає не лише шляхом до відкриття нових можливостей трансляції естетичної інформації, але підставою для постання нового для мистецтва типу літературного тексту, в якому на рівних правах поєднуються одиниці різних

якостей з різними вимогами щодо їх сприймання. Саме через те Дж.Д.Болтер говорить про те, що "гіпермедіа просто поширює принципи електронного письменства на сферу звуку та зображення".

З іншого боку до теоретичного осягнення мережевої зорової поезії підходить Е.Аарсет. Вивчаючи специфіку кібертексту, науковець вказує на тенденцію до зменшення "дистанції між сигніфікатом та сигніфікантом", що вирізнялося теоретиками конкретизму як одна з базових властивостей цього напрямку. Конкретизм, який заявив про себе 1953 року проведенням спільної літературної виставки в Сан Пауло, в Бразилії, в якій в основному взяли участь засновники напрямку, учасники угруповання "Нойгандрес", постановив увиразнити графічну сторону мовного знака, перетворити текст на "корисний об'єкт". Конкретна поезія трактується її теоретиками як мистецтво, в рамках якого митець відчуває "тотальну відповідальність перед мовою". Одними з основних рис конкретизму в програмному документі угруповання "Noigandres" описані в таких термінах: "напруга речей-слів у часопросторі. Динамічна структура: розмаїття супутніх спрямувань". Наділення мовного знака рисами персонажа з усіма його психічними, фізіологічними, хімічними та фізичними властивостями є відмінною рисою конкретизму, яка дещо посуває його від власне зорової поезії та підтверджує його межовість як мистецької форми.

В рамках мережевої зорової поезії ми можемо виділити дві гілки: одна представляє суто мережеву зорову поезію, ще в творчому задумі якої були враховані можливості комп'ютерних технологій, інша – адаптацію вже попередньо відомих з друкованих варіантів читачеві текстів, які були перетворені з різних причин на мультимедійні одиниці комп'ютерної мережі.

Перший підтип мережевої зорової поезії, очевидно, в процесі свого творення застосовує комп'ютерні технології так само, як в традиційній зоровій поезії враховується можливість фіксації тексту в площині паперу. Причиною до творення таких мультимедійних текстів є або дійсна попередня установка автора на використання можливостей комп'ютерних технологій, або ж на його думку недостатня для створення естетичного враження від тексту друкована чи писана його фіксація. Зорову поезію ми називаємо "традиційною" вслід за висновками дослідника української зорової поезії М.Сороки, який кваліфікує її як "традиційний авангард". Використовуючи термін "поезія" на означення описуваного підтипу мережевої літератури, ми йдемо вслід за авторськими визначеннями та програмними публікаціями самих авторів та теоретиків конкретизму та літературного мінімалізму, які лягли в основу мережевої зорової поезії. Врахування можливостей фіксації тексту, безперечно, є головною умовою перетворення цього тексту на одиницю літературного процесу певної національної літератури.

Другий підтип не передбачає такого глибокого зв'язку між структурою самого тексту та можливостями комп'ютерних технологій, проте є одним з варіантів трансформації літературного тексту із друкованої (писаної) форми в форму, відповідну комп'ютерному середовищу. Відомі зразки трансформації попередньо відомих текстів поетів-конкретистів на складні мультимедійні конструкції, як от текст бразильського автора Деціо Пігнатарі "Організм", написаний 1960 року, який інший автор, будучи освіченим в комп'ютерних науках, Ельсон Фроес перетворив

1997 року на анімаційний текст. Така трансформація літературного тексту дозволяє нам говорити про суттєву зміну шляхів перцепції цього літературного тексту, а в такому разі і зміну читацької стратегії, що може наштовхнути нас на думку про те, що, зрештою, похідний текст не є тим самим текстом, який був написаний первинним автором. Власне мережеві зорові тексти, які ми зараховуємо до першого підтипу, цілком не можуть бути перетворені на друковані (писані) тексти без суттєвої втрати їх структури. Як бачимо, друковані (писані) тексти також не можуть бути перетворені на мультимедійні без втрати їхньої структури, а саме зміни синтагматичних зв'язків між одиницями, які складають їх тексти.

Літературний гіпертекст як інший тип мережевої літератури, згідно досліджень сучасних літературознавців США (Дж.Лендов, Дж.Болтер, Е.Аарсет), умовно розпадається на два підтипи, а саме:

1) гіпертекстові літературні тексти, які розміщені в комп'ютерній мережі та з'єднані з нею в такий самий спосіб, як і інші текстові одиниці мережі засобом гіперпосилань;

2) гіпертекстові літературні тексти, які розміщені на окремих носіях (дискети, компакт-диски та інші), які не мають постійного з'єднання з мережею, хоча можуть надавати можливість виходу в зовнішню комп'ютерну мережу. Цей другий тип в працях Е.Аарсета і Дж.Лендова називається терміном "stand-alone hypertext". І дійсно, сучасні правові вимоги та комерційні міркування змушують письменника вдаватися до розміщення своїх творів на окремих носіях задля можливості нагляду за успішністю їх продажу.

Поетика мережевої літератури, відповідно до класифікації її типів розпадається на два відлами:

1) поетика наративного гіпертексту, що зближується з ліроепічними жанрами, характерний симуляцією сюжетності та близький постмодерністській белетристиці;

2) поетика мережевої зорової поезії, що зближується з конкретизмом та традиційною зоровою поезією, а також як одиниця віртуального середовища використовує позалітературні засоби впливу на свідомість читача, що близькі кінематографу, малярству, рекламі, мультиплікації.

В розділі, що присвячений вивченню особливостей поетики мережевої літератури, ми аналізуємо дослідження американських літературознавців специфіки сприймання одного з провідних творів сучасної мережевої літератури „Полудень. оповідання” Майкла Джойса. Науковці, що займалися вивченням цього твору, неоднозначно його оцінюють та дещо по-різному трактують роль кожного з його складових елементів: на рівні тексту як кодування твору, на сюжетному рівні чи на функціональному рівні. Проте розбіжності у висновках аж ніяк не повинні дивувати дослідника теорії літератури, оскільки сам текст цього твору запрограмований на створення різних вражень засобом несеквенційного письма та відповідно порушеного порядку викладу тексту. Висновки науковців посутньо збігаються в аналізі особливостей читання тексту цього твору та деяких тих складових естетичного обміну, що не стосуються фактичного вивчення семантики тексту та встановлення узагальненого образу цього літературного твору.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні проаналізовано праці провідних учених США, які займаються проблемами мережевих літературних форм, та

проведено зіставлення їхніх поглядів на типологію та поетику мережевої літератури. Висновки, запропоновані американськими науковцями, дають добрий ґрунт для розвитку теорії мережевої літератури в українському літературознавстві та, зважаючи на залежність постмодерністської белетристики від теоретичних шукань, створюються передумови появи в українській літературі творів, що втілюватимуть ідеї несеквенційного письма та мультимедійних мистецьких конструкцій.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

Анімаційна поезія як різновид мережевої літератури // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Випуск 5. - Київ: Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, 2004. - С.16-21.

Одиниця читання в гіпертексті: в пошуку терміна (за працями сучасних літературознавців США) // Питання літературознавства. Науковий збірник. Випуск 12 (69). - Чернівці: Рута, 2005. - С. 106-111.

Нелінійний літературний текст: історія, технологія та поетикальні особливості // *Studia Methodologica*. Випуск 15. - Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. - С. 45-51.

Кібертекст і ергодична література: типологічна модель мережевої літератури Еспена Дж.Аарсета // Наративні виміри літератури. Матеріали міжнародної конференції з наратології. Тернопіль, Україна, 23-24 жовтня 2003 р. / Упор. Папуша І.В. // *Studia Methodologica*. Випуск 16. - Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. - С. 54-58.

Комп'ютерна термінологія в літературознавчих дослідженнях мережевої літератури // Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми. Науковий семінар / За ред. проф. Романа Гром'яка. - Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. С. 90-96.

АНОТАЦІЯ

Завадський Ю.Р. Типологія й поетика мережевої літератури і сучасне західне літературознавство. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 - теорія літератури. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2006.

У дисертації досліджуються особливості мережевої літератури як підвиду художньої літератури, що твориться, зберігається та сприймається у віртуальному середовищі та не може бути реалізований поза ним.

У роботі аналізуються головні праці сучасних західних літературознавців, що присвячені проблемам мережевої літератури, вказуються їхні сильні та слабкі сторони та вивчаються перспективи впровадження запропонованих в них термінів та методологій для дослідження мережевої літератури в українському літературознавстві. Ґрунтовно вивчаються типологічні особливості мережевої літератури та визначаються головні одиниці мережевого літературного тексту.

Важливе місце в роботі займає дослідження поетики творів мережевої літератури, вивчення процесу читання мережевого літературного тексту та ролей автора й читача на шляху його творення та сприймання. Особлива увага приділяється

українському виміру мережевої літератури, що включає вивчення відомих зразків мережевої літератури в українському мистецькому просторі та окреслення стану наукового осягнення мережевої літератури українським літературознавством.

Ключові слова: мережева література, постмодернізм, гіпертекст, конкретна поезія, нарратив, автор, читач, читання, поетика, типологія, нелінійний, мультимедійний.

АННОТАЦІЯ

Завадский Ю.Р. Типология и поэтика сетевой литературы и современное западное литературоведение. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2006.

В диссертации изучаются особенности сетевой литературы как подвида художественной литературы, которая творится, хранится и воспринимается в виртуальной среде и не может быть реализована вне её. Диссертант предлагает собственный термин для обозначения массива подобного рода литературных сочинений – „мережева література” („сетевая литература”), поскольку в украинском литературоведении подобного термина ещё не существует.

В работе анализируются главные труды современных западных литературоведов, которые посвящены проблемам сетевой литературы, указываются их сильные и слабые стороны и изучаются перспективы внедрения методологий и иноязычных терминов для изучения сетевой литературы в украинском литературоведении. Детально изучаются главные типологические особенности сетевой литературы и определяются основные функциональные единицы сетевого литературного текста. Вычленение этих единиц имеет большое значение для дальнейшей работы по изучению сетевой литературы.

В своих исследованиях диссертант отталкивается от ключевых работ по теории сетевой литературы, полемизирует с выводами их авторов и предлагает свои заключения. Этим диссертант акцентирует внимание на возможности применения тех или иных современных теорий и методологий в украинском литературоведении.

Важное место в работе занимает исследование поэтики сочинений сетевой литературы, изучение процесса чтения сетевого литературного текста и ролей автора и читателя на пути его творения и воспринимания. Диссертант объективно рассматривает позиционирование автора и читателя в процессе воспринимания литературного текста, избегая бытующих в современном литературоведении постмодернистских стереотипов и штампов.

Особенное внимание посвящено украинскому измерению сетевой литературы, что включает изучение известных примеров сетевой литературы в украинском искусстве и описание состояния научного постижения сетевой литературы украинским литературоведением.

Ключевые слова: сетевая литература, постмодернізм, гіпертекст, конкретная поэзия, нарратив, автор, читатель, чтение, поэтика, типологія, нелінійний, мультимедійний.

SUMMARY

Zavadsky Y.R. Typology and Poetics of Network Literature and Contemporary Western Literary Criticism. – Manuscript.

Thesis on conferment of the higher degree Candidate of Philological Sciences on speciality 10/01/06 – literary theory. – Volodymyr Hnatiuk Ternopil Teacher’s Training University, Ternopil, 2006.

The peculiarities of network literature as a subtype of fiction which is created, saved, perceived in the virtual environment and cannot be realized beyond it, are investigated in the thesis. The main works which are dedicated to the problems of network literature by contemporary western scholars are analyzed, their strong and weak sides are pointed out and prospects of application of suggested in them terms and methodologies for investigation of network literature in Ukrainian literary criticism are studied. The typological peculiarities of network literature are thoroughly studied and the main elements of a network literary text are defined. The investigation of poetics of network literary texts, the study of their reading process and the author’s and reader’s positions on the way of their creation and perception play an important role. Special attention is paid to the Ukrainian dimension of network literature which includes the study of prominent examples of network literature in Ukrainian artistic full play and the degree of scientific comprehension of network literature by Ukrainian literary criticism.

Key words: network literature, postmodernism, hypertext, concrete poetry, narrative, author, reader, reading, poetics, typology, nonlinear, multimedial.

Здано до складання 02.07.2006. Підписано до друку 01.08.2006.
Формат 84x108 1/32. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100.

Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2